

Verbényi István

A zsoltárok liturgikus használata Ambrus püspöknél*

A zsoltárok liturgikus használatáról az Ószövetségtől kezdve az Újszövetségig, majd az apostoli korban is számos említést találunk. Számunkra az a kérdés, hogy milyen jelentős újdonságot, változást hozott Milánó jeles püspöke ezen a téren, hogy e témával foglalkoznunk érdemes.

Verbényi István protonotárius kanonok, plébános (Budapest-Albertfalva, Szent Mihály-templom), a Kántorképző igazgatója.

1. Néhány adat a IV. századig

A III. századból tanúskodik Alexandriai Kelemen (+215 körül), aki kora keresztényeinek imaéletéről több alkalommal is említést tesz. Beszámol arról, hogy otthonaikban, étkezés közben is zsoltárt énekelnek a zsidó zsoltárok módjára, és erre még biztatja is olvasóit.

Hasonlóképpen a III. század elejének liturgikus gyakorlatáról beszél Tertulianus (+220 után): imáikhoz zsoltárokat csatolnak a keresztények, és áldozati adományaik átadását zsoltár és himnusz éneklésével kísérik.

Hippolütosz (215 körül) az Apostoli hagyomány c. művében a zsoltárok közös imádságáról beszél, amit a vacsora után mindenki, még a gyermekek is mondanak. Euszebiosz (+339) már arról számol be, hogy az egész keresztény nép egységes a zsoltárok éneklésében, s ezt teszik a görögök és a barbárok is. 353-ban Szent Babila vértanú ereklyéinek átvitelekor —amint ezt Szózomenosz elbeszéli— a körmenetben résztvevők egyike elkezdte a zsoltárt énekelni, majd a többiek is bekapcsolódtak. Baszileiosz beszéli el, hogy a zsoltározást nem az egyes keresztény közösségekre bízta rá, hanem „azt megszervezték ugyanazon a módon Isten összes egyházában, és mindenütt kellemesen visszhangzik. A nép felkel éjjel és az imádság házába megy, és amikor imádkozott, akkor zsoltározott. Mikor így eltöltötte az éjszakát a zsoltározásban, a bűnbánat zsoltárait énekelte.”¹

A zsoltárok használatából fakadt az igény, hogy ezekhez magyarázatok is készüljenek. Aszteriosz Szophisztész (+341) homíliáiban az 1–15. zsoltárokat magyarázza, Baszileiosztól (+379), Nüsszai Szent Gergelytől (+394) homíliákat ismerünk.

A laodikeiai zsinat (a IV. század második felében) már rendelkezést is ad ki: „A zsoltárokat a gyülekezetekben ne olvassák folyamatosan egymás után, hanem minden zsoltár után tartsanak felolvasást.”²

* A Szent Ambrus egyháztanító halálának 1600 éves évfordulója alkalmából 1997. április 8-án, a budapesti Központi Papnevelő Intézet dísztermében rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás.

¹ Baszileiosz, *Epist.* 207,3. (PG 32,763)

² „A laodikeiai zsinat kánonjai, XVII”, ford. Erdő Péter, in: *Az ókeresztény kor egyházfegyelme.* [Ókeresztény írók 5.] Bp. 1983. 321.

Ambrus —ismerve Kelet gyakorlatát is— a zsoltárok használatában két újdonságot vezet be: a zsoltárok magyarázatát nem szerzeteseknek, hanem a katekumeneknek, bűnbánóknak és a híveknek magyarázza; egyben a liturgikus gyakorlatról is beszél, meggyőzve őket annak hasznosságáról.

2. Ambrus zsoltárhasználata műveiben

Ambrus szövegeit vizsgálva elmondható: a zsoltárokat szívesen használta. Az áttekinthetőség kedvéért három csoportba oszthatjuk a zsoltárok használatát:

2.1. Zsoltármagyarázatok

1) *Explanatio psalmodum XII* — az 1., 35–40., 43., 45., 47., 48. és 61. zsoltárhoz írt magyarázatok gyűjteménye. Keletkezési idejére vonatkozóan az a vélemény, hogy 387 után készültek és Ambrus halála után gyűjtötték össze és adták ki őket. A zsoltármagyarázatok eredetileg homíliák voltak, melyeket maga Ambrus dolgozott át. A 43. és 61. zsoltárhoz írt magyarázatok valamelyik traktátusban voltak először és onnan emelték ki. Az 1. zsoltár magyarázatának jelentősége abban áll, hogy a zsoltáréneklés bevezetésének szánta Ambrus.

2) *Expositio Psalmi CXVIII* — egységes mű, folyamatos kommentár. Keletkezési ideje 389–390. Valószínűleg maga Ambrus dolgozta át és állította össze a gyűjteményt. Eredeti formájában istentiszteleten elhangzott homíliák sorozata volt; erre utalhatnak a megszólítások, utalások az ünnepre és a beszéd előtt elhangzott szentírásolvasásra. A magyarázatokhoz Ambrus Órigenész művét használta, bőségesen merítve is belőle.

2.2. Összefüggő zsoltármagyarázatok más művekben

Itt azokat a zsoltármagyarázatokat soroljuk fel, amelyek egy-egy nagyobb műben található. Ezek a következők:

1) Az 50. zsoltár kommentárja az *Apologia prophetæ David*. A mű két prédikáció összevonásából jött létre. Az első (1–40. pont) Dávid bűnéről szóló, a második (40–85.) az 50. zsoltárról szóló beszéd. A két homíliát utólag dolgozta át, foglalta írásba maga Ambrus.

2) A 72. zsoltárhoz írt magyarázat a *De interpellatione Iob et David III.*; a 41., 42. és a 73. zsoltárokhoz a *De interpellatione Iob et David IV.* c. műben található magyarázatok. A 114. zsoltár magyarázatát a *De obitu Theodosii* című művében úgy találjuk meg, hogy ez a zsoltár a vezérmotívuma a beszédnek. Ez a beszéd 395. február 25-én hangzott el, negyven nappal a császár halála után. Egy nagyon rövid magyarázatot találunk a 115,1-8. versekről a *De fide V.* c. műben. A III–V. könyv prédikációkból áll, melyeket maga Ambrus osztott be a három könyvbe.

2.3. Zsoltáridézetek

Ide tartozik a zsoltárversek idézése, magyarázata és alkalmazása különböző műveiben. Ambrus nemcsak ismerte a zsoltárok adta örökséget, hanem korának igényei szerint alkalmazta és hívei tanítására lépten-nyomon fel is használta.

3. A zsoltár dicsérete

Ambrus az 1. zsoltár magyarázata elé prológust helyez, amelyben előrebocsátja mindazokat a tudnivalókat, amelyek a zsoltárral és a zsoltározással kapcsolatosak. Értékéből nem von le semmit az, hogy Baszileiosztól függ és inspirációt is kapott tőle. Azonban nem szolgai módon másolt, hanem egyénileg átdolgozta a kapott anyagot.

*Psalmus enim benedictio populi est,
 Dei laus,
 plebis laudatio,
 plausus omnium,
 sermo universorum,
 vox Ecclesiae,
 fidei canora confessio,
 auctoritatis plena devotio,
 libertatis lætitia,
 clamor iocunditatis,
 lætitiae resultatio.
 Ab iracundia mitigat,
 a sollicitudine abdicat,
 a mærore allevat;
 nocturna arma,
 diurna magisteria,
 scutum in timore,
 festum in sanctitate,
 imago tranquillitatis,
 pignus pacis atque concordiae,
 citharæ modo ex diversis et disparibus
 vocibus unam exprimens cantilenam.
 Diei ortus psalmum resultat,
 psalmum resonat occasus.³*

*A zsoltár ugyanis a nép áldása,
 Isten dicsérete,
 a nép magasztalása,
 mindenki tapsolása,
 mindenek beszéde,
 az Egyház hangja,
 a hit zengő megvallása,
 tekintéllyel teljes istentisztelet,
 a szabadság öröme,
 a vidámság kiáltása,
 az öröm visszhangja.
 Az indulattól csillapít,
 a bánattól elfordít,
 a szomorúságból felemel;
 éjszakai fegyver,
 nappali útmutatás,
 a félelemben pajzs,
 a szentségben ünnep,
 a nyugalom képmása,
 a béke és az egyetértés záloga,
 lant, amely a különböző és egyenlőtlen
 hangokat egyetlen énekké formálja.
 A napkelte zsoltártól visszhangzik,
 a napnyugta is zsoltárt zeng.*

³ CSEL 64,7,20–29.

Az előbbi megfogalmazásokat konkrétan alkalmazza a különböző állapotú és korú emberekre. A zsoltározás számos előnye mellett azért is nagyon hasznos, mert általa az Egyház közösségéhez tartozunk. Majd így folytatódja:

*Psalmus nocturni operis commercium,
diurnæ requiei stipendium,
institutio incipientium,
perfectorum confirmatio,
angelorum ministerium,
militia cælestis,
hostia spiritalis.
Psalmum et saxa respondent;
psalmus canitur
et ipse saxosa pectora molliuntur;
videmus flere præduros,
flecti immisericordes.*⁴

A zsoltár az éjszaka munka jutalma,
a nappali nyugalom bére,
a kezdők tanítása,
a tökéletesek megerősítése,
az angyalok szolgálata,
mennyei szolgálat,
lelki áldozat.
A zsoltárt a kősziklák is visszhangozzák;
ha zsoltárt énekelnek,
a kőkemény szívek is megindulnak;
látjuk sírni a harcedzetteket,
a könyörteleneket megfordulni.

4. A zsoltárolvasás

Ambrus műveiben a zsoltárolvasásra négy kifejezést találunk: 'lectio', 'legere', 'decurrere' és 'hodie dicere'. Mellettük főnévként szerepel a 'psalmus' szó vagy egy zsoltáridézet. Nézzünk néhány példát:

4.1. Lectio

Ambrus a Szentírás olvasásáról beszél, amely a szentbeszédet megelőzte. A 35. zsoltárt magyarázta, és ezt megelőzte Izaiás próféta szövege, „amint a mai szakasz tanít bennünket ...”⁵ A 37. zsoltárhoz írt magyarázatban pedig az előzőleg hallott szakaszra utal.⁶ Amikor az erkölcsi irányok értékeiről beszél, arról a 33. zsoltárról beszél, „amelyet a mai olvasásban elének állítottak.”⁷ A 386. év zavaros esztendő volt, mivel az ariánus Auxentius püspök templomot követelt. Ambrus virágvasárnapi beszédében visszautasítja és megindokolja döntését. Beszédében arra utal, hogy „találón válaszolt a napi olvasmány: A bűnösnek mondta az Úr, miért beszélsz te az én igazságomról.”⁸ Ambrus Marcellinának, nővérének írt levelében beszámol Milánó két szentjének, Gervasius és Protasius vértanúk ereklyéinek megtalálásáról. Ekkor énekeltek: „Caeli ... enarrant gloriam Dei”.⁹ E levélben a 112. zsoltár liturgikus használatáról is szól.

⁴ Uo. 8,24–29.

⁵ In psalm. 35,20. (CSEL 64, 64,7–9)

⁶ In psalm. 37,3.

⁷ In psalm. 36,2.

⁸ Contra Auxentium 17.

⁹ Epist.22,3-4.

4.2. Legere

A 'legere' ige azt jelenti, hogy felolvassanak egy zsoltárt. A 'psalmus legitur' szókapcsolatot Ambrus az istentiszteleten való felolvasásra alkalmazta. Az istentiszteletek problémájára kitérve beszél a zsoltárok használatáról. Az előjáró fáradozása ellenére a hívek beszélgetnek az istentiszteleten. Csak a zsoltárimádkozás teremt csendet és nyugalmat; sőt folytatólagosan meg is említi: valamennyien beszélnek, míg a zsoltárt olvassák és senki sem lármázik.¹⁰ Itt két megállapítás található: a zsoltár olvasása és a beszélgetés ugyanabban az időben nem lehetséges. Ambrus szűkszavú kifejezésénél a látszólagos ellentmondás megoldását abban lehet megtalálni, hogy „míg a zsoltárt olvassák, valamennyien beszélnek”, vagy amikor „a zsoltárt éneklük, akkor mindnyájan énekelnek”.¹¹ Moneta-Cagliónak az a véleménye erről a helyről, hogy itt a zsoltár közösségi énekléséről van szó, sőt rejtett utalást fedez fel az ún. válaszos zsoltározásra. Ez utóbbi látszik valószínűnek, tehát az istentiszteleten való zsoltár-olvasásról van szó.

Ambrus a zsoltárolvasást szembeállítja a szokásos liturgiai felolvasásokkal. Ugyanis ilyenkor szerepel egy felolvasó és a közösség, amely őt hallgatja, ezért aligha lehet szó egy zsoltár végigénekléséről, sokkal inkább arról, hogy a zsoltárt meghallgatták. Ezt a zsoltárolvasást mondja a csend előidézőjének is. Ha ezt a 'psalmus responsorialis'-ra értjük, akkor feloldható a 'psalmus legitur' és az 'omnes loquuntur' ellentéte. Valamennyien csak a válasznál beszélnek, míg a zsoltárvers előadásakor csend van. Nem lármáznak, nehogy a feleletet elmulasszák.

4.3. Decurrere

Jelentése általánosságban 'magasabb helyről lefutni az alacsonyabb helyre'. A retorikában 'megtárgyalni', olvasás esetén pedig 'átolvasni, végigolvasni'. Ambrus ez utóbbi értelemben használja: „(Dávid) egy másik zsoltárban is mondotta, amelyet ma olvastak: a bűnösök még meddig, Uram, még meddig dicsőülnek meg a bűnösök?”¹²

4.4. Dicere

A kifejezés mindössze egyszer fordul elő, és a liturgikus közösségben való olvasást jelenti: „Hallottátok ma a (hozzátok) szóló prófétát: Itattál minket a megbánás borával.”¹³

¹⁰ „Quantum laboratur in ecclesia, ut fiat silentium, cum lectiones leguntur! Si unus loquatur, obstrepunt universi; cum psalmus legitur, ipse sibi est effector silentii; omnes loquuntur et nullus obstrepat”: *In psalm. 1,9.*

¹¹ Vö. Moneta-Caglio, E.: „S. Ambrogio e ufficiatura”, *Ambrosius* 16 (1940) 121.

¹² „(David) in alio quoque, qui hodie decursus est, psalmo dixerit: Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabuntur (Ps 93,3)”: *Apol. David II,2.*

¹³ „Audistis hodie dicentem prophetam: Potasti nos vino compunctionis (Ps 59,5)”: *In psalm. 1,32.*

5. Zsoltározás antifona nélkül (in directum)

Iohannes Cassianus a 420 körül írt *De institutis coenobiorum* (A szerzetesség alapelvei) c. művében beszámol az egyiptomi szerzetesek imádkozó közösségében meglévő gyakorlatról, hogy közülük egy valaki zsoltárt énekeljen egyedül vagy mondjon végig. Ez azért is lehetséges volt, mert a szerzetesek könyv nélkül tudják a zsoltárokat.¹⁴ Ambrus is beszél erről a gyakorlatról, de a nép zsoltározásáról is.

5.1. A klerikusok, szerzetesek zsoltározása

Vercelliben Eusebius tanítványai éltek közösségi életet, akik az ottani templom klerikusai voltak. Ambrus tudja róluk, hogy éjjel és nappal zeng az énekük — utal erre a vercelli egyházhhoz írt levelében.¹⁵

Theodosius császárhoz írt egyik levelében felemlíti Ambrus, hogy a keleti szerzetesek körmeneten zsoltárokat énekeltek. Azt kéri a császártól, hogy meg kellene büntetni Callinico szír város szerzeteseit, mert a valentinianusok szektájának egyik kápolnáját felgyújtották. Előzőleg azonban amazok a szerzetesek előtt eltorlaszolták az utat, akik régi szokás szerint zsoltárt énekelve, körmenetet tartottak a makkabeusi vértanúk egyik kápolnájánál.

Ambrus a saját liturgikus gyakorlatáról is beszámol: „A testvérekkel zsoltárokat énekelünk az egyház kisebb bazilikájában”.¹⁶ A testvérek nem lehetnek mások, mint a milánói egyház klerikusai.

5.2. A nép zsoltározása

Ambrus így beszél róla: „A nép zsoltárt énekeljen”.¹⁷ Az előbb hallott zsoltár dicséretében pedig felsorolja az asszonyokat, szüzeket, fiatalokat, öregeket, s folytatja: „(A zsoltár) minden életkornak édes, mindkét nem számára alkalmas”.¹⁸

Balthazar Fischer feltételezi, hogy Milánóban a IV. században a reggeli és esti liturgiában válogatott zsoltárokat énekeltek.

6. A válaszos zsoltározás

6.1. ‘Psalmum respondere’ — terminus technicus

Ez a szókapcsolat (vagy passzív formában: ‘psalmus respondetur’) a latin irodalomban először Ambrusnál jelenik meg. Bár Iohannes Cassianusnál és Ethe-

¹⁴ Cassianus: *De institutis coenobiorum* 2,12.

¹⁵ *Epist* 63,82.

¹⁶ „Cum fratribus psalmos in ecclesiae basilica minore diximus”: *Epist.* 20,25.

¹⁷ „Psalmus iubiletur a populis”: *In psalm.* 1,9.

¹⁸ „(Psalmus) omni dulcis aetati, hic utriusque aptus est sexui”: *In psalm.* 1,9.

ria zarándoknő¹⁹ útinaplójában találunk hasonló kifejezést, de ezek egyike sem erről a sajátos zsoltározási formáról beszél. Ambrus így beszél: „Ez a szimfónia: amikor együtt énekel az egyházban a különböző korúak el nem különíthető összhangja, zsoltárt válaszolnak és amen-t felelnek.”²⁰ A tékozló fiú példabeszédéhez kapcsolódik az idézet. Az ‘indiscreta concordia’ az idősebb testvér tragédiája, hogy nem tudja meghallani a nép énekét, amely a megmentett bűnös fölötti öröm édessége. Ezt fordítja át Ambrus a liturgikus gyakorlatra.

„Ezt (ti. zsoltárt) a szomorú öregek is szívbeli örömmel válaszolják.”²¹ Egy másik idézet: „A zsoltárt a kősziklák is visszhangozzák; ha zsoltárt énekelnek, a kőkemény szívek is megenyhülnek.”²² Mindkét idézet a terminus technicus használatáról beszél, amit Ambrus maga vezetett be. Még az idősek is zsoltárt válaszolnak, a ‘saxa’ szó pedig már azokra az emberekre vonatkozik, akiknek a lelke olyan, mint a szikla. Még ezeket az embereket is megindítja. — Másutt Ambrus Jézus jeruzsálemi bevonulását kommentálja.²³ A farizeusok meg akarták tiltani a tanítványoknak, hogy Jézust dicsőítsék. Jézus ezzel fordul szembe: ha a tanítványok elhallgatnak, akkor a kövek fogják őt dicsőíteni. Nem látja meglepőnek, hogy a kövek természetük ellenére az Úr dicséretét zengik. Majd az Úr szenvedése után elhallgatnak, az élő kövek fognak kiáltani (1 Pét 2,5). Itt a ‘saxa laudes respondent’ kifejezésbe a *psalmus*-t behelyezve találunk liturgikus utalást a *psalmus responsorialisra*.

6.2. ‘Responsorium psalmi’ — egy zsoltárra adott válasz

Az a válasz, amelyet az előénekes előénekel, zenei-liturgikus kifejezésként a ‘válaszos zsoltározás’. — A 45. zsoltár magyarázatánál Ambrus arról beszél, hogy Isten tekintete, arca üdvösséget hoz az embernek. Ezután szól Káin és Ábel áldozatáról, majd a zsoltárt idézi: „Exspectans exspectavi Dominum et respexit me”. Végül említi, hogy Krisztus a főpap udvarában „respexit” Péterre. Így mélyítette el a gondolatot hallgatói lelkében.²⁴

Erről az elterjedt zsoltározási gyakorlatról a következő mondat tanúskodik: „A zsoltárválasszal a férfiak és az asszonyok éneke visszhangzott.”²⁵

¹⁹ Cassianus, *De institutis coenobiorum* 3,8; *Itinerarium Egeriae* 24,8–9.

²⁰ „Haec est enim symphonia, quando concinit in ecclesia diversorum aetatum [...] indiscreta concordia, psalmus respondetur, amen dicitur”: *In Luc.* 7, 238.

²¹ „Hunc (sc. psalmum) veterani tristes in cordis sui iocunditate respondent”: *In psalm.* 45,15.

²² „Psalmum et saxa respondent; psalmus canitur et ipsa saxosa pectora molliuntur”: *In psalm.* 1,9.

²³ „Unde et dominicum illud: Si hi tacuerint, lapides clamabunt, neque enim mirum, si laudes Domini contra naturam suam saxa respondeant; [...] obmutescentibus Iudaeis post Domini passionem vivi erant secundum Petrum lapides clamaturi”: *In Luc.* 9,16.

²⁴ „Unde et illud, quod hodie in psalmi responsorio decantatum est, plurimum nostrae conducit assertioni: Exspectans exspectavi Dominum et respexit me. Quem Dominus respicit, salvat”: *In psalm.* 45,15.

²⁵ „Cum responsoriis psalmorum cantus virorum, mulierum [...] resultat”: *In psalm.* 1,9.

A 37. zsoltár magyarázatát annak a versnek a magyarázatával akarja zárni, mely néhány görög és latin kódexben található. Ez nemcsak egy *responsorium*, hanem ezt Krisztusra alkalmazza. Az ambrozián liturgia krisztocentrikus volt, hisz az arianizmus még akkor is komoly problémája volt a városnak. Az ariánusok szívesen használták a zsoltárokat, de megfosztották azokat messiási értelmezésüktől. Ambrus ezzel a hitből fakadó imát akarta hívei lelkébe ültetni.²⁶

Az újszövetség meghirdeti a krisztusi tanítást, amelyhez hozzátartozik a tiszta szív. Az 50. zsoltárban hangzik el a bűnös ember nagy kívánsága Dávid ajka által, aki maga is vétkezett. Az új ember jelentőségét hangsúlyozza a *responsorium*ként használt szavakkal: Használjam tehát a prófétai választ, mondván: „Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és újítsd meg az igaz lelket bensőmben.”²⁷

6.3. Ambrusnál található válaszversek

Expectans expectavi Dominum, et respexit me (Ps 39,4) — „Reménykedve az Úrra tekintettem és ő visszatekintett reám”; a 45. zsoltárhoz írt magyarázatból való.

Ne derelinquas me, Domine, ne discesseris a me (Ps 37,23) — „Ne hagyj el engem, Uram, ne távozzál el tőlem”; bűnbánóknak való imádság vezeklésük idejére.

Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis (Ps 50,12) — „Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és újítsd meg az igaz lelket bensőmben”; Dávid vétkééről beszél, de nem elítélni, hanem védelmezni akarja. Akiről szól, annak szavait akarja használni is.

Ωραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων (Ps 44,3) — „A legszebb vagy az emberek fiai között”; Ambrus a nehéz, megerőltető napi munka után felidézi azt a zsoltárverset, amit az esti istentiszteleten használtak. Görög szöveget azért énekelhettek, mert görög kódexet is használt a magyarázathoz. 393-ban írhatta ezt a levelet Ambrus, ezért más műveiben erre utalást nem találunk.

Et introibo ad altare Dei, ad Deum, qui laetificat iuventutem meam (Ps 42,4) — „Belépek az Isten oltárához, Istenhez, aki megvidámítja ifjúságomat”; a keresztelés után, amely a *baptisterium*ban történt, az újonnan megkereszteltek az oltárhoz vonulás alatt énekeltek. Ugyanezt a zsoltárverset adja a szüzek ajkára is, amikor a mennyei dicsőségbe vonulnak.

Parasti in conspectu meo mensam (Ps 22,5) — „Asztalt terítettél szíнем előtt”; az újonnan megkereszteltek az eucharisztia ünneplésekor áldozási énekként énekeltek. Az is feltételezhető, hogy az előénekes a 22. zsoltárt énekelte versenként, és a nép ezt válaszolta.

Edite (manducate), proximi mei, et bibite et inebriamini, fratres mei (Cant 5,1) — „Egyetek, barátaim, igyatok és ittasodjatok meg, testvéreim”; az iniciációs szentégek utáni katekézisen hangzott el ez a vers az Énekek énekéből.

²⁶ „Nam ante responsorium proximum versiculus est: Et proiecerunt me sicut mortuum abominatum, hoc est illi, qui reddebant mihi mala pro bonis. Sed tu ne derelinquas me, Domine, ne discesseris a me — hoc enim sequitur — id est: tu ne derelinquas, qui mortuum foetentem curare consuesti”: *In psalm. 37,58*.

²⁷ „Utar igitur prophético responsorio dicens: Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis”: *Apol. David II,35*.

7. A zsoltározás résztvevői

7.1. A zsoltározó személyek

7.1.1. *lector* — *felolvasó*

A liturgiában való részvételéről két alkalommal,²⁸ meghatározott zsoltározóról, a 'lector parvulus'-ról úgy beszél, hogy még az általa mondott zsoltárt is idézi.²⁹ Ezt a tisztséget az nyerheti el, aki erre alkalmasabb.³⁰ Mint nevelő, tanácsot ad klerikusainak, hogy a klerikus először zsoltározzon, majd énekeljen s csak a legvégén kezdjen beszélni. De az is benne van, hogy mindegyikre készülni kell.³¹

7.1.2. *ψάλτης* — *zsoltárelőadó*

Az a személy, aki az istentiszteleten a zsoltárokból ad elő. A latin irodalomban először a húros hangszeren játszó személyt jelentette, de az énekesre is alkalmazták. A keresztény irodalomban a IV. századtól a zsoltárfelolvasó lesz, aki az ambóról a zsoltárokból előad. Ambrus ebben az értelemben használja, amikor kifogásolja, hogy egyes 'psaltes'-ek Krisztusnak az Atyához intézett szavaihoz: „Kezedbe ajánlom lelkemet” — hozzáteszik a „Domine — Uram” kifejezést. Pedig ez sem a görög, sem a latin kódexekben nem található.³² Ez a kifejezés azonban Ambrusnál másutt már nem szerepel.

7.1.3. *psalmista* — *zsoltárénekes*

Ezt a kifejezést hét alkalommal használja műveiben. Hat alkalommal azonban a zsoltár költőjéről beszél, vagyis egyszerűen a zsoltárost idézi. Egy alkalommal a zsoltárénekesről beszél.³³ Az összehasonlítás alapja az, hogy Ambrus prefektus-korából nagyon jól ismerte a törvényszéki tárgyalások gyakorlatát, ahol a pártok vezérei tetszésüknek vagy tiltakozásuknak adtak hangot felkiáltásaikkal. Ezt a zsoltáros énekére alkalmazza és az isteni igazságszolgáltatásra gondol. A törvénykezésnél szereplő felkiáltás helyett Dávid zsoltára szerepel. A 'psalmista' elnevezést a kántorra csak a 4. karthágói zsinat mondja ki 398-ban.

7.2. Egyes zsoltározó keresztények

A keresztények otthonaikban is énekeltek a zsoltárok közül.³⁴ E megjegyzés arra utal, hogy ő is ismerte ezt a gyakorlatot. Az természetes, hogy az Istennek szentelt szüzeket a zsoltárok magánimaként való végzésére is buzdítja este³⁵ és reggel.³⁶

²⁸ *In Luc.* 4,45; *Epist.* 20,13.

²⁹ *Exc. Sat.* 1,61.

³⁰ *Off.* 1,215.

³¹ „Ut sensim quis aut psallere aut canere aut postremo loqui incipiat”: *Off.* 1,67.

³² *Iob* 4,23–24.

³³ „A praeconis voce ad psalmistae assuefactus canticum”: *Paenit.* 2,72.

³⁴ *In psalm.* 1,9.

³⁵ *Virg.* 3,19.; *Virginit.* 69.

³⁶ *Exhort. virg.* 58.

Mivel a hívek körében nem lehetett gyakorlat a zsoltározás, őket is buzdítja erre.³⁷ Ezt azért meri megtenni, mert néhány zsoltárt tudtak kívülről, másrészt többeknek lehetett zsoltárkönyvük, mint ahogy ezt ő Marcellina nővéréről említi.³⁸

7.3. Chorus

Akik közösségben élnek, ha énekelnek, 'chorus'-t alkotnak. Már említettük Eusebius tanítványait, a milánói egyház klerikusait, callinicói szerzeteseket. Ambrus a fogalmát is meghatározza: a szentek kórusában sokan, de egyénileg énekelnek. A kórus ugyanis az, amely egyes személyekkel rendelkezik, számuk azonban sok.³⁹ Az egyes csoportok —az Istennek szentelt szüzek, az egek, a szentek, a Makkabeus-testvérek és az egész nép— alkotta kórus zsoltár éneklésére is alkalmas.⁴⁰

7.4. A nép zsoltározása

Ambrus a saját tapasztalatából említi: a nép éneke olyan számára, mint a tenger okozta bódulat. A templomba belépők csoportjai a hullámok, amelyek beáradnak az előcsarnokból a templomba. A nép éneke, mint a tenger visszaverődő hullámainak hangja, a férfiak, az asszonyok, a szüzek és a gyermekek éneke a hullámok harmonikus zúgása, midőn 'cum responsoriis psalmodum' énekelnek.⁴¹ A 'symphonia' kifejezést úgy értelmezi, hogy az Egyházban összecseng a különböző korúak és a különböző szívek különbség nélküli egyetértése azáltal, hogy 'psalmus respondetur, amen dicitur'.⁴² Ambrus az Egyházzól, a megkereszteltek közösségéről mondja, hogy zsoltározik; ő maga is velük zsoltározott.⁴³

Ambrus püspök, Milánó 22 évig működő püspöke igazi lelkipásztor volt. Nemcsak „Az egyházi férfiak kötelességei” c. művének számos gyakorlati tanácsa, parancsa, rendelkezése bizonyítja, hanem mindennapi élete is, ahogy a különböző forrásokból előttünk nyilvánvaló. Számunkra e két szempontból mondhatjuk annak: a zsoltárok magyarázata és azok liturgikus használata miatt. Kétségtelen, ő befejezője, de ugyanakkor elindítója volt ma is időszerű, fontos lelkipásztori szolgálatnak.

³⁷ *In psalm. 118,19,32.*

³⁸ *Virg. 3,15.*

³⁹ „Potest tamen et chorus sanctorum pluraliter de se et singulariter loqui. Chorus enim quasi singularem personam habet, sed numerus plurimorum est”: *In psalm. 43,69.*

⁴⁰ „(Ecclesia) non solum orationibus in secreto cordis verbum tenet, verum etiam psallentis chori vocibus velut quibusdam eum gratiae osculis osculatur”: *In psalm. 118,19,25.*

⁴¹ „Cum responsoriis psalmodum cantus virorum, mulierum, virginum, parvulorum consonus, undarum fragor resultat”: *Exam. 3,23.*

⁴² *In Luc. 7, 238.*

⁴³ „Cum fratribus psalmos in ecclesiae basilica minore diximus”: *Epist. 20,25.*